

СТАНОВИЩЕ

от проф. днк Мария Антонова Шнитер
ФИФ – Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

на дисертационен труд за присъждане на научна степен „доктор на науките“
по: област на висше образование 2. Хуманитарни науки
професионално направление 2.4. Религия и теология

Автор: доц. д-р Стоян Илиев Чиликов, ФИФ, ПУ „Паисий Хилендарски“

(акад. дл., н.ст., име, презиме, фамилия – висше училище или научна организация)

Тема: Празникът „Успение Богородично“ в православната богослужебна традиция
(богословско съдържание на празника въз основа на химнографските и омилетичните
текстове на църквата)

Със заповед РД 21-521/29.02.2024 г. съм определена за член на Научното жури по гореописаната процедура. В установения от закона срок доц. д-р Стоян Чиликов е представил изискуемия комплект документи, а в проведеното първо заседание на НЖ беше взето решение да изготвя становище относно дисертационния труд.

1. Общо представяне на кандидата и процедурата

Познавам протоерей д-р Стоян Чиликов близо две десетилетия и през годините по стечение на обстоятелствата станах свидетел и донякъде съучастник в неговото академично израстване. Интересът му към избраната дисертационна тема датира отдавна и можем само да бъдем респектирани от търпението и упоритостта, с които той посвети години на провеждането на това изследване. Резултатът е в някакъв смисъл неговият *opus magnum*, дело на живота, и представя мащаба на осмислянето и овладяването на научната проблематика.

2. Актуалност на тематиката

В богословските изследвания е трудно да се говори за „актуалност“ – всяка тема е еднакво актуална от гледна точка на вечността. И все пак нека отбележа, че предложеният на нашето внимание научен текст демонстрира съвременен подход и е посветен на тема, която досега не е проучвана в такава широта и пълнота. Провокиран от младежкото недоумение на младия студент по богословие пред разминаването между авторитетната „академична интерпретация“ и богослужебните текстове, носещи древни смисли и

значения, този текст ни въвлеча в интересно проследяване на перипетиите и етапите на православно разбиране за Успението на Божията майка. Тема, която е неизбежно актуална за всеки християнин.

3. Познаване на проблема

След като посвещава на проучването значителна част от съзнателния си живот на богослов и учен, о. Чиликов безспорно познава проблема в дълбочина. Свидетелство за това (макар и косвено) е обемът и широтата на цитираната литература: два гръцки и един славянски ръкопис, с които оставаме с впечатлението, че е работил *de visu*, 130 извора (гръцки и славянски), използвани в разнообразен тип издания, както и 171 заглавия вторична литература на кирилица, на гръцки и латиница и десет електронни ресурса (повечето прегледани за последен път през 2015-2016 г.!). Самото усилие да се обхване и осмисли цялата тази огромна по обем и разнопосочна по съдържание информация неизбежно води до навлизане в тези фини детайли от историческото развитие на изследвания обект, които ще гарантират достигането до аргументирани и убедителни изводи. Тук ще си позволя да препоръчам цитираните „научни издания“ да бъдат коректно датирани в библиографията – даже и когато са толкова популярни като ВНГ, или АВ, те си имат своите библиографски характеристики.

4. Методика на изследването

Избраната методика е по необходимост интердисциплинарна. Наред със задълбочения анализ на отеческите и литургичните текстове, налице е критичен прочит на академичната традиция и търсенето на собствена позиция по редица спорни проблеми. Адмирарам дързостта на кандидата да спори аргументирано дори с най-значимите изследователи от предишните поколения (това е неизбежна характеристика на младостта!), но все пак бих му препоръчала да изразява своите несъгласия в по-умерен тон. Макар да се е постарал да смекчи донякъде формулировките си (след отправените препоръки по време на вътрешната защита), мисля, че дисертацията само би спечелила от един още по-балансиран стил на академичния спор.

5. Характеристика и оценка на дисертационния труд и приносите - наличие/липса на плагиатство

Представеният за защита труд се състои от предговор, увод, три глави, заключение и библиография, както и две приложения.

Предговорът ни въвежда в предисторията на написването на труда и аргументира авторския ангажимент с избраната тема. **Уводът** очертава избраното изследователско поле, аргументира избраните изследователски методи и формулира поставените цели и задачи. Тезата на дисертацията е формулирана кратко (с. 19) и се фокусира върху факта, че в литургичния смисъл на празника Успение Богородично към древния чин (където основна тема е успението/смъртта на Девата) постепенно се добавят омилетични и химнографски текстове, рефериращи към идеята за „преместване и дори за възкресение“. Проследени са основните извори и историографията на изследвания проблем, като прочитът на вторичната литература се отличава с актуалност, обхватност и задълбочена критичност.

Първата глава на дисертацията проследява *историята, структурата и наративите на празника Успение Богородично*. Важният извод, че почитането на Божията майка „не се е родило в богословски размишления“, а произлиза „от практиката на литургичното богослужение“ (с. 39) аргументира подробния исторически обзор. Темата за смъртта като успение (а не трагедия), очертаваща границата между старозаветното и новозаветното тълкуване на този най-важен преход в индивидуалната човешка траектория, е разгледана от строго ортодоксална позиция. Историко-археологическият дебат относно мястото на „Гроба на Богородица“ според мен би могъл да бъде разгледан по-накратко, и само доколкото има отношение към съответните локални литургични практики. Безапелационното твърдение, че „именно в Гетсимания е гробът на светата Дева“ (с. 56) не е доказано с никакви неизвестни досега факти и би трябвало да се формулира по-малко категорично. Привличането като свидетелства на аканонични творби (като Протоевангелието на Яков и др.) разширява гледната точка, но подробният им анализ е излишен, доколкото тези апокрифни текстове отдавна са детайлно проучени в световната академична традиция.

Приемам за убедителна интерпретацията на о. Чиликов относно историята на установяването на празника и неговото разпространение в Изтока и Запада на християнския свят. Структурата на празника и нейната динамика е описана чрез проследяване на съответните богослужбени четива. Тук д-р Чиликов се насочва към аналитичен прочит на множеството разнообразни литургични извори, и това превръща следващите раздели на дисертацията в истински приноси градива на православната литургика. Интересни са и частите, разглеждащи традицията на типиконите и календарите. Те биха могли да се

доразвият в самостоятелно изследване. Апокрифните наративи за празника са разгледани в тяхната (естествена) взаимовръзка със светоотеческата традиция, като хронологичната граница до XV век е убедително аргументирана. Включването на оригиналните славянски текстове допринася за уплътняване на контекста и полагането на литературата на *Slavia Orthodoxa* в по-широката картина на средновековния християнски свят. Не става ясно защо *Слово за Успение* на Григорий Цамблак не е анализирано – то е ярко свидетелство за равнището на славянската богословска мисъл в началото на XV век.

Втората глава се занимава с *Теотокологията на празника въз основа на неговата химнография и светоотеческите слова*. Самото разбиране на химнографията като реален носител и изразител на богословското тълкуване е за съжаление сравнително рядко прилагано в академичната ни традиция – може би заради разминаването в специфичните компетентности на филолозите-палеографи и богословите. Затова смятам, че съчетаването на двете гледни точки, което ни предлага тази част от дисертационния труд, е не само практически, но и важен методологически принос. Макар византолозите и палеославистите да говорят за това от десетилетия (вж напр. важната забележка на Кр. Ханик (стр. 115), все още са единици изследователите, които прилагат подобен подход последователно.

В тази част от работата си о. Чиликов се задълбочава в текстовете на славянските ръкописи, които ползва предимно благодарение на колегиалната помощ на слависти и византинисти (непосредственият контакт с ръкописите често е проблематичен). Съпоставката на славянските текстове с гръкоезичните им оригинали не води до ясни изводи относно липсата или наличието на трансформации в интерпретацията, възникващи при превода. Ако такива има, би трябвало да се упоменат и коментират; ако липсват, то защо е нужно толкова трудоемкото успоредяване?

В тази безспорно най-интересна част от труда се проследяват отделните аспекти на теотокологията на празника – Богородичният догмат, Приснодевството, Успението и прославата на Божията майка, иконографията на празника. Очертаната връзка между химнографските текстове и иконографията е интересна и заслужава допълнително изследване. Бих си позволила да обърна внимание на о. Чиликов към великолепното издание „Богородична иконография“ (т. 8 от поредицата Атониада, С., 2022), както и към включената в него студия по темата.

Третата глава на дисертацията е посветена на *богослужебните последования и празници във връзка с празника Успение Богородично*. Тук се проследява диахронно съвременното състояние на празника и неговите отделни подготвителни етапи (Въздигане на Панагия, Опело на пресвета Богородица в неговите локални и темпорални варианти, Молебният канон към пресвета Богородица с вариантите му, свързани с Богородичния пост). Разгледани са и празниците, свързани с Успение Богородично – Полагане на дрехата на св. Богородица във Влахерна, Полагане на честния Й пояс в Халкопатрия. Богородичният пост и неговото историческо развитие е обект на отделен анализ.

Заключението обобщава направените дотук изводи и акцентира върху динамиката на формирането на комплекса от догматични идеи и богослужебни текстове в цялостния контекст на празника през вековете.

6. Преценка на публикациите и личния принос на дисертанта

В процедурата за придобиване на научната степен „доктор на науките“ о. Стоян Чиликов е представил две студии и седем статии. Двете студии и три от статиите са публикувани в чужбина (едната – два пъти, на български и на румънски). **Всички публикации са оригинален принос на дисертанта. Както в тях, така и в самия дисертационен труд липсват данни за плагиатство.**

Прави впечатление, че всички представени публикации са датирани до 2018 г., т.е. цели 6 години преди стартирането на настоящата процедура, което е озадачаващо – независимо от известните перипетии, през които трудът трябваше да премине.

Бих приела значителна част от декларираните общо 9 „научни приноси“ за релевантни, но ми се струва, че те би трябвало да се формулират по-стегнато и коректно. В сегашния вариант те често възпроизвеждат направените изводи или дори описват какво е свършил авторът на труда, без да е ясно в какво се състои собствено неговият „принос“.

7. Автореферат

Авторефератът отговаря на формалните и съдържателни изисквания и съответства на текста на дисертацията. Освен това той има качествата на самостоятелен научен текст.

8. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Тъй като дисертационният труд е вече публикуван в самостоятелна книга, бих препоръчала да продължи по-широкото му научно оповестяване – предимно в чужбина, като се имат предвид неговите научни приноси и актуалността на проблематиката.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение още веднъж потвърждавам мнението си, че представеният за защита дисертационен труд на тема *„Празникът „Успение Богородично“ в православната богослужебна традиция (богословско съдържание на празника въз основа на химнографските и омилетичните текстове на църквата)“* удовлетворява законовите изисквания за придобиване на НС „доктор на науките“. Той представлява цялостно изследване на сериозен богословски проблем и е доказателство за постигната зрялост и професионална вещина.

Ще гласувам положително за присъждането на протоiereй доц. д-р Стоян Илиев Чиликов на научната степен „доктор на науките“ в област на висшето образование 2. Хуманитарни науки, ПН 2.4. Религия и теология.

14.4.2024 г.

проф. днк Мария Шнитер